

جلوه های باروری در هنر دوره ساسانی با تاکید بر نقوش ظروف فلزی

حمیدرضا جانسوز

دانشجوی دکتری گروه باستان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی ورامین پیشوا، ورامین، تهران، ایران

بیبا سودایی (نویسنده مسئول)

دانشیار گروه باستان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی ورامین پیشوا، ورامین، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

sodaei@iauvaramin.ac.ir

تیمور اکبری

استادیار گروه باستان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی ورامین پیشوا، ورامین، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۱۵)

چکیده

آثار هنری به جای مانده از دوره ساسانی به دلیل وقایع سیاسی، دینی و اقتصادی این دوره از اهمیت ویژه ای برخوردار است، در این میان آثار فلزی این دوره که از نظر تعدد و تنوع نقوش در نوع خود بی نظیرند، بهترین نماینده انتقال باورها و تفکرات جامعه خود محسوب می شوند، به همین دلیل تفسیر نقوش این آثار به فهم ما برای شناسایی باورهای مذهبی این دوره کمک می کند. نگاره های مونث به عنوان نمادهای باروری به صورت های مختلف در اساطیر بسیاری از تمدن ها شکل گرفته و مورد ستایش بودند. یکی از نقوش پر تکرار در تزئین ظروف فلزی نقش زنان است که به صورت زنی نیمه برهنه همراه با نقوش دیگر به تصویر درآمده است. پژوهش حاضر به روش توصیفی تحلیلی به بررسی شمایل زن و نقوش همراه آن به عنوان نماد باروری بر روی ظروف فلزی دوران ساسانی پرداخته است. نتایج نشان دهنده آن است که جلوه های باروری در صورت های مختلفی چون آناهیتا، درخت تاک، کوزه، کبوتر، طاووس، انار، انگور، گل نیلوفر و کودک بر روی ظروف فلزی نمود یافته اند که همه صورت ها نشان از ایزد بانوی آناهیتا و نماد باروری دارد که ضمن تنوع و افزودن بر زیبایی دارای معنای واحدی می باشند.

واژگان کلیدی: نماد، آناهیتا، باروری، ظروف فلزی، ساسانی

مقدمه

نمادهای باروری از جمله صوری هستند که در طی تاریخ از قدمت دیرینه ای برخوردارند و ریشه در باورهای کهن اساطیری دارند و هر چند یک بار به صورت تمثیلی و استعاری در قالب هنر یا باورهای اعتقادی یک جامعه پدیدار می گردند. هدف از این پژوهش بازنمایی جلوه های باروری در هنر دوران ساسانی با بررسی ویژگی آنهایتا در منابع مکتوب مذهبی و نقش زن و نقوش همراه آن در آثار فلزی این دوره است که می توان شباهت های به لحاظ بصری، مفهومی و ساختاری بین این نقوش مشاهده کرد که باعث پیوند خوردن این نشانه ها با هم در ترکیبی از همنشینی سه تایی شده است.

سوالات پژوهش عبارت است از

- ۱- نقش زنان در ظروف فلزی ساسانی منسوب به آنهایتا هستند؟
- ۲- نقوش مکمل نقش آنهایتا بر روی ظروف فلزی ساسانی از لحاظ نمادی چه مفهومی دارند، آیا نشان دهنده کهن الگوی سه گانه با تاکید بر نقش زن در مرکز می باشند؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش توصیفی- تحلیلی با استفاده از منابع مکتوب و داده های باستان شنا سی انجام شده است. این پژوهش شامل مطالعه و بررسی نقوش ظروف فلزی ساسانی که در برگزیده نقش زنان و نماد شناسی

نقوش فرعی همراه آنان صورت گرفته است، بنابراین در ابتدا از آرایه های تزئینی این آثار تصویر تهیه شده و سپس با روش کتابخانه ای به بررسی و تحلیل موضوع پرداخته شده است.

پیشینه تحقیق

از دوران باستان نمادهای زایش و باروری به شکل تندیس های کوچک گلی پرستش می شدند. در باور فرهنگ های باستانی، زن نماد باروری به شمار می آمد و نمادهای آن را می توان در آثار برجای مانده مشاهده کرد. یکی از مواردی که کم و بیش در همه آثار یکسان است تندیس الهه مادر است که گاهی با شکم و سینه های بزرگ نشان داده شده اند. وجود این یادمان ها از یک سو جایگاه اجتماعی زن و از سوی دیگر یادآور باروری و فراوانی است. لارنس کوپ در کتاب خود تحت عنوان اسطوره، به طبقه بندی اسطوره های جهان اقدام کرده است. طبق طبقه بندی او، این الگوها شامل الگوهای اسطوره های آفرینش، باروری، نجات قهرمان و الگوی اسطوره ادبی است (کوپ، ۱۳۸۴: ۵). جرج فریزر در کتاب شاخه زرین آورده است: همه ادیان در اصل، آیین های باروری بودند که بر گرد پرستش و قربانی کردن و الوهیت خورشیدی متمرکز بودند که در زمان بهار با الهه زمین وصلت می نماید، این افسانه عصاره همه اساطیر عالم است (فریزر، ۱۳۸۴: ۷). ذکر گوی در مقاله ای به نام تجلی زن در هنرهای اساطیری و دینی بر این باور است که در جوامع که بنیان

شان بر کشاورزی استوار بود به زمین به عنوان بار دهنده و به آب چون نیروی زندگی بخش برای هستی می نگریستند و نقش زن به عنوان زاینده گی زندگی مورد ستایش و احترام بوده است (ذکر گوی، ۱۳۷۹: ۸). صدرالدین طاهری و محمود طاووسی (۱۳۸۹) در مقاله ای تحت عنوان خدای بانوان باروری در جهان باستان با تکیه بر اساطیر بر جای مانده از دوران تاریخی و داستان های فولکلوریک به بررسی نمادهای باروری در تمدن های مختلف باستان پرداخته اند. از پژوهشگران خارجی که در این زمینه فعالیت کرده اند می توان به مطالعات مری بویس اشاره کرد (۲۰۱۵، ۱۹۸۵) که به بررسی تاریخ کیش زرتشتی، باورها، آداب و اعتقادات آنها پرداخته و در مقالات متعددی به آنهایتا و ویژگی های در متون دینی و آثار باستان شناسی پرداخته است. این پژوهش تلاش کرده با رویکرد شمایل نگاری با روش تحلیلی-توصیفی، به نماد باروری در قالب شکل و محتوا در هنر دوره ساسانی بپردازد.

بحث:

انگاره های مونث، به عنوان نمادهای باروری از دیرباز به صورت های گوناگون در اساطیر بسیاری از تمدن های مورد ستایش قرار می گرفتند و در هنرهای مختلف نمایان شده اند. به گفته توین پی (۱۳۶۲: ۳۵۰) مادر کهن ترین سوژه هنری بشر است و پیکرک های باروری از جمله آثاری است که بسیاری از فرهنگ های پیش از تاریخ و دوران تاریخی ساخته و از خود برجا گذاشته اند.

سرچشمه نیروهای باروری به شکل ایزدبانو پنداشته شده که به شکل خدای آب ها بوده و با عشق، باروری و پر باری پیوند داشته است (طاهری و طاووسی، ۱۳۸۹: ۴۴). در ایران نیز مانند سایر تمدن های کهن، مظاهر و نمادهای مرتبط با باروری مونث اند و با زایش و باروری در ارتباط هستند. ایزد بانوی آناهیتا یکی از مادر خدایانی است که با صفت اردوی سور به معنای رود نیرومند پاک شناخته می شود. اردوی سور آناهیتا یا آناهید یا ناهید در باور ایرانیان سرچشمه ی همه ء آب های روی زمین است که به معنای "نا الوده و پاک" است (کوپر، ۱۳۷۹: ۳۹۵، هینلز، ۱۳۸۲: ۳۹) و پیوسته در نزد ایرانیان مقدس بوده است (پورداوود، ۱۳۷۷: ۸). آناهیتا در یشت پنج این گونه ستایش شده است: کسی که به همه جا گسترده، درمان بخشیده و دشمن دیوها ست، مقدسی که جان افزاست و زاینده گیتی است (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۰۱). برخی از پژوهشگران معتقدند آناهیتا خدا بانویی غیر مزدایی است که تحت تاثیر ایزد بانوی بین النهرین ایشتر در ایران حضور یافته و ریشهء بابلی دارد. برخی دیگر نیز معتقدند او از ایزدان کهن اقوام هند و آریایی است که شباهت بسیاری با "سرسوستی" ایزدبانوی باروری هند دارد. از آنجایی که در دوران تاریخی، آناهیتا ایزدبانوی بزرگی بشمار می آمده سه نقش و وظیفه مهم را با هم برعهده دارد. بدین معنا که او در اجرای نقش سه گانه خویش، خرد، موفقیت نظامی و باروری را القا می کند. ایزدبانوی آناهیتا در فارسی باستان، آناهیت در فارسی میانه معرف

اردوی سور آناهیتا است که با ایزد ایشتر یکی شده است و خدای عشق و جنگ بشمار می آید (بویس، ۱۳۸۶: ۳۰۰-۳۰۴) و در فارسی نو آناهیتا به عنوان بانو شناخته می شود (Russell, 1987: 215). مری بویس معتقد است که لفظ بانو یا بغ عنوانی بین النهرینی برای خطاب به الهه است که این لفظ برای ایشتر نیرومند به کار می رفته است که با آناهیتا نیز پیوند دارد (بویس، ۱۳۸۱: ۳۶-۳۷). منابع اصلی پژوهش درباره آناهیتا، منابع دینی و مدارک باستان شناسی است. از مهم ترین منابع دینی می توان به یشت پنجم خرده اوستا اشاره کرد که به موضوعات مختلفی در خصوص ایزدبانوی آناهیتا اشاره شده که در ارتباط با توصیف، پرستش، ستایش و درخواست های اردوی سور آناهیتاست و به نوعی به مظاهر و کارکردهای او اشاره دارد. در یشت پنج بیان شده: اردوی سور آناهیتا را بستای آن که فزاینده غله است و فزاینده رمه، فزاینده خواسته است و فزاینده ملک، اوست که تخمه همه مردان را پاک کند و زهدان همه زنان را برای زایش بیالاید. آن درخشان بالای خوش اندام که مانند آب های روان روز و شب چنان جاری است مانند آب هایی که بر روی زمین روان اند. او به بزرگی همه آب هاست. اردوی سور آناهیتا شاخه ای برسم در دست و گوشواره ای چهارگوش بر گوش دارد. دوشیزگان نازا باید از تو برای زایش کمک بخواهند تو به آنان همه آنچه می خواهند خواهی داد، ای پاک ای تواناترین (اوستا، ۱۳۷۱: ۱۳۷). او ایزد بانوی نگهبان آب ها و باران ها، ایزد پاکی،

باروری، برکت و عشق و دوستی است (یشت ها، ۱۳۵۶: آبان یشت، ۷/۲۹۸) و همچنین نمادی از آب و به شکل رودخانه ای عظیم توصیف شده است (آبان یشت، ۲۹۸-۳). وی همچنین ایزدبانوی جنگ نواز، الاهه موسیقی، شعر، باروری، برکت و فراوانی است (بویس، ۱۳۷۵: ۶۲-۴). آناهیتا بر گردونه ای سوار است که چهار اسب آن را می کشند، باد، باران و تگرگ و سرچشمه زندگی است و نیلوفر گل مخصوص اوست (کرباسیان، ۱۳۸۴: ۱۴). آناهیتا در مزدا پرستی زرتشتی راه یافت و یشت پنجم را با عنوان آبان یشت به خود اختصاص داد (زئر، ۱۳۸۷: ۱۱۱). آبان یشت مجموعاً ۱۳۳ بند دارد که تماماً متعلق به آناهیتا است (اوشیدری، ۱۳۸۳: ۵۳) که در ابتدا به توصیف او پرداخته و سپس نیایش ها، فدیه ها و نذورات نام آوران به درگاه وی برای کسب موفقیت ذکر می شود (یشت ها، ۱۳۵۶). برای آناهیتا به عنوان یک ایزد مقدس قربانی هایی تقدیم می شده که در اوستا در یشت ۵، بند ۱۵ و ۲۱ توصیف شده و کاملاً قراردادی هستند (Russell, 2004: 374). همچنین در بخش دیگری در زمینه پوشش و شمایل آناهیتا بیان شده آناهیتا به صورت دختر زیباروی بسیار برومند و خوش اندام، کمر بند در میان بسته، راست بالا، آزاده نژاد و شریف، کفش های زرین در پا نموده با زینت های بسیار آراسته روان گشت (پورداوود، ۱۳۷۷: ۲۶۷). در جای دیگر آناهیتا به صورت دختر زیباروی توصیف می شود که برسم در دست دارد و یک گوشواره چهار گوشه زرین و با طوقی بر گردن زیبایش، او کمر بند

به میان می بندد تا سینه هایش ترکیب زیبا بگیرد و تاجی با صد ستاره که با نوارها زینت یافته است بر سر دارد (پورداوود، ۱۳۷۷: ۲۹۷).

آناهیتا در مدارک و آثار باستان شناسی

در کتیبه های داریوش و خشایار شاه نامی از این ایزد بانو دیده نمی شود، این پادشاهان اهورامزدا را برترین سرور و بزرگترین خدا می دانستند اما وجود دیگرخدایان را انکار نمی کردند (شارپ، ۱۳۸۴: ۸۵). از زمان اردشیر دوم (۳۵۹-۴۰۴ ق.م) نام ایزد بانوی آناهیتا در کتیبه ها به همراه اهورامزدا و میترا آورده شد و بیان می کند به خواست اهورامزدا، ناهید و میترا کاخ آپادانا ساخته شده است (شارپ، ۱۳۸۴: ۱۳۹). گیرشمن در این مورد می نویسد پرستش آناهیتا توسط اردشیر دوم صورت گرفته است و به دستور او در معابد شوش، تخت جمشید، هگمتانه، بابل، دمشق، بلخ پیکره آناهیتا پرستش می شده است (گیرشمن، ۱۳۴۹: ۲۲). مری بویس آغاز پرستش آناهیتا در دوره اردشیر دوم هخامنشی را نوآوری پارسی ها می داند و بیان می کند در شمال تخت جمشید یک مجموعه بزرگ ساختمانی موسوم به پرستشگاه فرتداره وجود دارد که متعلق به دوره اردشیر دوم است و احتمالاً این مجموعه یکی از بناهای شاه برای آناهیتا بوده است (بویس، ۱۳۸۶: ۹۰). زرین کوب علت توجه خاص اردشیر به آناهیتا را در روحیه تسامح نسبت به عقاید مذهبی در دوره هخامنشیان بیان کرده است (زرین کوب، ۱۳۶۴: ۱۹۳). در دوره پارتی ها نیز پرستش اورمزد، مهر

و آناهیتا رایج بوده و ایزد ناهید در درجه اول قرار داشته است (گیرشمن، ۱۳۴۹: ۳۲۱) و تا بلاد ارمنستان و آسیای صغیر توسعه یافت و معابد بسیاری برای او بنا شد (دوشن گیمن، ۱۳۷۵: ۲۸۴). در دوره ساسانی پرستش آناهیتا رونق داشت اما در این زمان برای ایزد بانو تندیس ساخته نمی شد و به جای آن در بناهای مقدس آتش روشن می کردند و بدین ترتیب شمایل پرستی که اردشیر دوم هخامنشی وارد آیین زرتشتی کرده بود به پایان رسید (بویس، ۱۳۸۶: ۱۳۷-۱۳۶) تا زمانی که نرسه بعد از یک دوره جنگ داخلی توانست به قدرت برسد به خاطر تنفری که از کرتیر، موبد موبدان و نظام حاکم مرتبط با وی داشت، تصمیم به ایجاد نقش برجسته ای در نقش رستم کرد که حلقه سلطنت را از آناهیتا دریافت می کند (هرمان، ۱۳۷۳: ۱۰۹). برای اولین بار نرسه در نقش برجسته نقش رستم از الهه آناهیتا حلقه سلطنت را دریافت می کند (شکل ۱) . با توجه به مطالبی که در اوستا در رابطه با پوشش و شمایل آناهیتا ذکر شده با این نقش همخوانی دارد.

نقش برجسته دیگر که نمایانگر آناهیتا است نقش برجسته خسرو دوم در طاق بستان است، در این نقش برجسته آناهیتا در حال اعطای حلقه قدرت به شاه ساسانی است. پوشش آناهیتا در طاق بستان با پوشش آناهیتا در نقش رستم متفاوت است و شامل شنلی با تزئینات مخصوص، از جمله گل داخل دایره است و تاج مروارید نشان با روبان به خوبی مشاهده می شود (شکل ۲). با توجه به

این آثار فلزی عبارتند از: بشقاب بزرگ مدور، سینی مدور با لبه های برگشته و کوزه بیضوی با پایه بلند شیپوری، گلدان گلابی شکل که با روش های گوناگون تزئین شده اند و موضوعات آنها عبارت از شکارهای سلطنتی، صحنه های مراسم اعطا تاجگذاری، ضیافت، رقص، صحنه های مذهبی، نقوش گیاهی و جانوری است (پارشاتر، ۱۳۸۰: ۶۵۳-۶۶۰). در این بین ظروف با نقوش آراسته به انواع پیکره های زنان بدست آمده است که شامل بشقاب های مدور، کاسه ها، گلدان ها و ابریق ها است و در کنار نقش زنان نقوش فرعی نیز مشاهده می شود. بهترین روش برای شناسایی و مفهوم این نقوش استفاده از شمایل نگاری است. در ادامه به بررسی نقش زنان در این ظروف پرداخته می شود.

۱- ابریق ها

ابریق ها دارای بدنه گلابی شکل با گردن لوله ای و پایه ای بلند می باشند. شواهد باستان شناسی این ابریق ها را به قرون ششم و هفتم میلادی نسبت می دهند (گانتروجت، ۱۳۸۳: ۲۸۱). با بررسی نقش زن بر روی این ابریق ها با توجه به نقوش همراه آنان سه تصویر از زن قابل مشاهده است که عبارتند از ۱- زن با لباس بلند چین دار و موهای بافته شده با آرایش خاص نشان داده شده که در یک دست کوزه دارد و دور تا دور نقش زن با نقوش گیاهی ساقه های درخت مو و برگ مو به صورت کمر بند گیاهی در نقش ایجاد شده است و در سمت دیگر ابریق نقش دو زن با لباس بلند و

توصیف اوستا از لباس آناهیتا احتمالاً لباسی که در نقش برجسته طاق بستان بر تن آناهیتا دیده می شد همان لباسی است که در بند ۱۲۹ آبان یشت ذکر شده است. در این بند آمده است آناهیتا تاجی با صد ستاره با همان تزئین مروارید چین بر سر دارد که با روبان و نوارها تزئین یافته است و در بالا به صورت چنبری درآمده است (پوردادود، ۱۳۷۷، ۲۹۷).

با این توصیفات روشن است که در این آثار هنرمندان با دقت در خصوص وضعیت ظاهری و نحوه پوشش و زیور آلات آناهیتا، توصیفات اوستا را به کار گرفته اند. توصیفی که از لباس آناهیتا در اوستا شده است با پیراهن بعضی از بانوان نقش شده در عصر ساسانی قابل مقایسه است که شامل پیراهن بلند، پرچین، و گشادی است که گاهی آن را بوسیله نواری در زیر سینه جمع می کردند (ضیاءپور، ۱۳۴۷: ۱۱۱). بنابراین با توجه به پوشش آناهیتا در نقش برجسته ها می توان دو لباس برای او در نظر گرفت. این اختلاف پوشش می تواند ناشی از فرهنگ و اقلیم متفاوت ایالت فارس با منطقه کرمانشاه باشد. بدین ترتیب برای بررسی و شناسایی نقش زنان در ظروف فلزی از پوشش آناهیتا در نقوش برجسته استفاده می کنیم.

تصویر زنان بر روی ظروف فلزی ساسانیان

ظروف نقره ای دوره ساسانی یافته های تصادفی هستند که در ارمنستان، کوه های اورال، آسیای صغیر و ایران خریداری شده اند، به همین علت خاستگاه آنها روشن نیست. معروف ترین اشکال

هستند، گردنبند گوی مانند دارند و شالی که تا روی زمین می رسد، در کنار هر کدام از این زنان درخت انگور دیده می شود (شکل ۶).

- بشقاب های تخت فلزی:

بشقاب های مدور و بیضی تخت فلزی که گاهی دارای یک پایه حلقوی کوتاه هستند در کارگاه های سلطنتی ساسانیان ساخته شده اند. تصاویر روی این ظروف شامل صحنه شکار شاه، ضیافت بارعام، تاج گذاری، مجالس رقص خنیاگران و رامشگران و اعطای منصب است. این آثار از نظر شکل و فرم به آثار بیزانسی و رم شباهت دارند (احسانی، ۱۳۸۶: ۱۱۲). نقش زن در بشقاب بیضی شکل عبارت است از: ۱- زنی با لباس بلند چین دار همراه با شال مشاهده می شود که در دست راست حلقه گل و در دست دیگر خوشه انگور در دست دارد (شکل ۷)

۲- بر روی بشقاب تخت دیگر تصویر زن با لباس تنگ دیده می شود که شالی را بالای سر خود نگاه داشته و موهای بلند و بافته شده ای دارد، در اطراف نقش زن ساقه درخت انگور و برگ مو و گل های سه برگ مشاهده می شود (شکل ۸).

۳- بشقاب با نقوش گیاهی در اطراف نقش زن

این بشقاب متعلق به قرن ششم میلادی است که در مرکز بشقاب زنی با لباس تنگ با موهای بلند بافته شده با تاج اشعه مانند بر روی سر مشاهده می شود. در دست چپ سر رداء گرفته است و در دست دیگر گلی به احتمال زیاد گل نیلوفر آبی دیده می شود. دو فرشته بالدار در پایین پا دو

چسبان در حال رقص در بین کمر بند گیاهی مشاهده می شود (شکل ۳).

۲- زن با لباس بلند چین دار و موهای بافته شده با آرایش خاص نشان داده شده که در یکدست پرند و دست دیگر گل نیلوفر دارد و دور تا دور نقش زن با نقوش گیاهی ساقه های درخت مو و برگ مو به صورت کمر بند گیاهی مشاهده می شود (شکل ۴)

۳- نقش زن در میان ساقه های مو که در دست هر کدام از آنها گل نیلوفر، سبد میوه، طاووس و کودک است. این زنان دارای هاله ای در اطراف سر و همچنین تاجی بر روی سر هستند. پوشش آنها شامل لباس بلند تنگ و چین دار، شال نازک است (گانترو جت، ۱۳۸۳: ۲۸۳) (شکل ۵).

۲- نقش زنان بر روی کاسه های فلزی گود کاسه های نیم کروی عمیق که دارای پایه کوتاه و بلند می باشند و متعلق به قرون ششم و هفتم میلادی هستند، تصویر زن به صورت خنیاگران در میان ساقه های انگور مشاهده می شود. قسمت داخلی این کاسه ساده و فاقد نقش است و قسمت خارجی به پنج قسمت تقسیم شده است. قسمت مرکزی به صورت حلقه ای از مروارید به هم پیوسته و داخل قسمت مرکزی نقش طاووس با دم هلالی شکل مشاهده می شود. تصاویر هر باند توسط ردیفی از گلبرگ های قلبی شکل از هم جدا شده اند داخل هر باند تصویر زنی خنیاگر با لباسی گشاد و پارچه نازک بدن نما در حالی که آلت موسیقی مانند چنگ و تنبور در دست دارد مشاهده می شود. این زنان دارای موی بلند از پشت بسته

سبد میوه، انار و گل نیلوفر می باشد. تمام اشخاص درون طاق های با ستون های ساده و سر ستون های شبیه به برگ های بلند و باریک دیده می شوند. این زنان نیز در بالای سر دارای هاله می باشند (شکل ۱۱).

-گلدان با نقش زنان در کنار گل نیلوفر و پرنده

در گلدان فلزی دیگری با نقش زن مشاهده می شود که تمام قسمت های گردن و دهانه آن بدون نقش است و در قسمت اتصال بدنه گلدان به گردن تزییناتی به شکل گلوله ای توپر به صورت ممتد در کنار هم وجود دارد. لباس زن بلند چین دار و دارای شالی بلند است که ادامه آن را در دست گرفته اند و در دست چپ پرنده ای مشاهده می شود (شکل ۱۲)

گلدان با نقش زنان در کنار کودک

در گلدان فلزی دیگری با نقش زن مشاهده می شود که تمام قسمت های گردن و دهانه آن بدون نقش است و در قسمت اتصال بدنه گلدان به گردن تزییناتی به شکل گلوله ای توپر به صورت ممتد در کنار هم وجود دارد. لباس زن بلند چین دار و دارای شالی بلند است که ادامه آن را در دست گرفته اند و در دست چپ پرنده ای و در دست راست کودکی مشاهده می شود (شکل ۱۲)

در ابتدا برای شناسایی این زنان و اینکه بتوانیم آنها را به آنها نسبت بدهیم، به مقایسه لباس و سرپوش زنان در ظروف فلزی با نقش برجسته های دوره ساسانی می پردازیم (جدول ۱). لباس

فرشته در بالای سر او در حالی که نواری را در بالا سر او گرفته اند مشاهده می شود. در دو طرف تصویر دو زن دیگر دیده می شود که لباس بلندی بر تن دارند که بر روی آن شالی افتاده است زن سمت چپ در یک دست پیاله و در دست دیگر پرنده ای را گرفته است و زن سمت راست در یک دست پیاله و در دست دیگر پرنده ای دارد (شکل ۹). دایره های اطراف سر این زن ها نشان دهنده این است که هنرمند قصد نشان دادن مقام الهی و مذهبی این زنان را داشته است.

-گلدان های فلزی با نقش زن همراه با گل لوتوس و پیاله

این گلدان ها دارای بدنه کروی یا گلابی شکل با کف مدور و مسطح می باشند. تصاویر روی این گلدان ها شامل زنان به همراه آلات موسیقی می باشند. نقوش گلدان ها عبارتند از ۱- نقش زن های که در سه ظرف در قاب بیضی شکل نقش بسته اند. پوشش زنان شامل پیراهنی که بر روی آن شالی افتاده است در یک دست پیاله و در دست دیگر گل رزت دیده می شود. دایره های اطراف سر این زن ها نشان دهنده این است که هنرمند قصد نشان دادن مقام الهی و مذهبی این زنان را داشته است (احسانی، ۱۳۸۶: ۸۴). نقش گیاهی بر روی این ظروف شامل کنگر و گل های لوتوس است (شکل ۱۰).

گلدان با نقش زن در کنار حلقه های گل

در گلدان دیگر نقش زنانی مشاهده می شود که در دست هر کدام از آنها اشیای مانند حلقه ای از گل،

ست و سرپرست روسپیان در معابد ایشتر به شمار می آید، در حالی که آناهیتا دوستدار خانواده و پایبند به عشق درون خانوادگی است (رضی، ۱۳۸۱ : ۲۹۳). از سمبل های ایشتر می توان شیر، اسب، ابوالهول، فاخته، دایره با ستاره هشت پر اشاره کرد. با توجه به گستره فرهنگ آسیای غربی بر نواحی مختلف جوامع باستانی شخصیت آناهیتا ایرانی به شدت تحت تاثیر ایشتر قرار گرفته است (رضایی، ۱۳۸۹ : ۲۸). در آبان یشت می توان شباهت بین ایشتر و آناهیتا را مشاهده کرد. از جمله می توان به زایش، ایزد بانوی آب، هر دو با رشد گیاهان در ارتباط اند (تفضلی، ۱۳۸۳ : ۵۰). با توجه به اشارات یشت و منابع تاریخی و داده های باستان شناسی آناهیتا در دوره ساسانی صرفا در وجه مادی و تزئینی از الهه ایشتر تاثیر پذیرفته است. بنابراین می توانیم گروه دوم زنان را کاهنان معابد آناهیتا بدانیم که تحت تاثیر الهه ایشتر است. برخی از محققین مانند اتینگهاوزن این زنان را از نظر شمایل نگاری با دیونیزوس مرتبط می داند که در اساطیر یونانی خدای شراب و باروری است (اتینگهاوزن، یارشاطر، ۱۳۷۹ : ۱۲۶). با بررسی نقوش فرعی در کنار زنان گروه اول نگاره های کوزه، حلقه، کبوتر، طاووس، لوتوس، انگور و کودک بالدار و در کنار زنان گروه دوم نگاره های لوتوس، انار، پیاله، حلقه، ظرف میوه و کودک مشاهده می شود (جدول ۱). در ادامه برای شناخت بهتر به معرفی نقوشی که همراه زنان در ظروف به تصویر کشیده شده می پردازیم.

کوزه

زنان در ظروف فلزی نیز به دو دسته تقسیم می شوند گروهی که شامل لباس چسبان، بلند و در پایین آن چین دار است با سر بند و تاج دایره بدون هاله در دور سر دسته دوم گروهی که لباس چسبان بدون چین همراه با شال و روبان که دور سر آنها هاله مشاهده می شود که بیشتر شبیه رقصنده ها می باشند. با بررسی و مقایسه لباس زنان ظروف نقره ای با نقش برجسته نفس رستم می توان زنان گروه اول را به ایزد بانوی آناهیتا نسبت داد. حال برای شناخت صحیح زنان گروه دوم به ارتباط ایزدبانوی آناهیتا و ایزدبانوی ایشتر پردازیم. ایشتر نام سامی این ایزدبانوی مقتدر سومری در بین النهرین است (وارنر، ۱۳۸۶ : ۲۲۱)، در نزد مردم اکد تجسم سیاره ناهید است که به دیلبت معروف بود. ایشتر ویژگی های متعددی دارد که در متون مختلف معرفی شده است، معروف ترین ویژگی آن خدای جنگ و الهه باروری است (وارنر، ۱۳۸۶ : ۲۲۳ و جلیلوند، ۱۳۸۱ : ۱۳۷). ایشتر به صورت زنی برهنه همراه با شیر به نمایش گذاشته شده است. همچنین نقش برجسته گلی در بین النهرین از الهه ایشتر بدست آمده که الهه جنگ و سرچشمه باروری محسوب می شود و همراه با شیر و عقاب است (خانی، ۱۳۸۱ : ۷). هرودوت ایزدبانوی آناهیتا را با فرشته باروری سامی ها ایشتر یکی می داند (کارتوی، ۱۳۴۱ : ۴۳). وظایف و خصوصیات مشترکی بین ایزدبانوی آناهیتا و ایشتر وجود داشته است اما تفاوت های معنادار و بنیادین نیز بین این دو وجود دارد. ایشتر الهه دوستدار و مروج فحشا

در متون زرتشتی اشاره فراوان به آفرینش آب به عنوان یکی از آفریده های ارزنده شده است که نشان دهنده اهمیت و جایگاه رفیع آب در مجموعه آفرینش است. در بندهشن فصل اول بند ۳ بیان شده همه هستی در اصل به صورت قطره آبی بود به جز تخمه مردمان و چارپایان مفید که از آتش است. ابتدا آسمان روشن آفریده شد و سپس از گوهر آسمان آب را آفرید (بهار، ۱۳۷۸: ۴۴-۴۵). نقش جام یا کوزه در حالی که آب از آن سرازیر است در ظروف فلزی ساسانی به وفور مشاهده می شود. کوزه یکی از نمادهای آناهیتا معرفی شده است (یاحقی، ۱۳۶۹: ۴۱۶). در فرهنگ ایران باستان آب یا کوزه آب که تجسم حضور آب است نماد باروری و یکی از نمادهای جاودانگی بشمار می آید. با توجه به باورهای کهن در رمز پردازی آب می توان گفت آب ها نماد زنانگی، مادر و باروری هستند (کوپر، ۱۳۷۹: ۱).

-طاووس

از جمله نقش پرنده بر روی ظروف فلزی دوره ساسانی طاووس است. حضور طاووس در نگاره ها به دلیل تقدس اش در آیین زرتشت است، در طاووس در ایران باستان به منزله مرغ ناهید مطرح بوده است (پرهام، ۱۳۷۱: ۵). این نماد از باورهای هندی نشات گرفته و نزد آنها مستقیماً با خدایان در ارتباط بوده است. در هنر ایران نیز این نماد مقدس قلمداد می شده و نشانه برکت و باروری است و در ظروف فلزی ساسانی همراه با الهه آناهیتا دیده می شد که این پیوند نشان دهنده الوهیت است (فلاح دوستی، ۱۳۸۹: ۱۹). در نزد زرتشتیان نیز طاووس از پرندگان مقدس است و طبری می نویسد در آتشکده ها و معابد زرتشتی تا قرن سوم محلی برای نگهداری طاووس در نظر گرفته شده بود (خزایی، ۱۳۸۶: ۲۵).

-کبوتر

یکی از نقوش حک شده بر روی ظروف تجملی دوره ساسانی نقش پرندگان کوچک است که از نظر جثه و اندام بیشتر به کبوتر شباهت دارند که بیشتر در دستان آناهیتا مشاهده می شوند. کبوتر با شاخه زیتون در منقار نماد صلح، امید و خوشبختی است (اسماعیل پور، ۱۳۷۷: ۲۱). در باور ایرانیان هر پرنده ای که در ارتباط با آب باشد نمادی از آناهیتا است (پیبرگ، ۱۳۵۹: ۴۱) در اوستا نیز ستایش آب روان با ستایش پرنده همراه است (اوستا، ۱۳۷۱: ۲۱۲)

لوتوس (نیلوفر)

در بندهشن نیلوفر گل مخصوص آناهیتا معرفی شده است. گل نیلوفر را به فارسی گل آبزاد یا گل زندگی و آفرینش می نامند. از آنجا که این گل با آب در ارتباط است نماد ایزدبانوی آناهیتا بشمار می آید. روایات کهن نیلوفر یا لوتوس را محل نگهداری تخمه یا فره زرتشت می دانستند که در آب نگهداری می شده (محمودی، ۱۳۸۰: ۴۴). ظهور نیلوفر آبی از آب های که عاری از هرگونه آلودگی بوده نشانه خلوص، پاکی، و نیروی بالقوه است، و از آنجا که گل نیلوفر در سپیده دم باز و

۱۳۸۵: ۱۳۵-۱۳۴). در متن اوستا چندین بار آناهیتا با برسمی در دست توصیف شده است. به طور کلی انار نشان باروری، برکت و فراوانی است (Harper, 1978: 40).

انگور

انگور در آیین مهرپرستی در ایران باستان مقدس بوده و نماد برکت است. در اساطیر و افسانه‌های کهن ایرانی، انگور از خون گاوی که خداوند آفرید و در حمله اهریمن کشته شد، پدید آمده است. در افسانه‌ها آمده است که در محل کشته شدن این گاو پنجاه و پنج گونه دانه و دوازده گونه گیاه دارویی روئید و از خون او انگور پدید آمد (واشقانی فراهانی، ۱۳۸۹: ۲۴۳، وارنر، ۱۳۸۶: ۳۶۷). علاوه بر میوه انگور، تاک یا درخت انگور نیز دارای مفاهیم نمادین و مقدس در تاریخ باستان بوده است. درخت تاک گاهی در مکان‌ها و آثار باقی‌مانده با درخت پیچک به یک معنی و مفهوم استفاده شده است. تاک، درخت انگور و یا پیچک به قوه حیات و الوهیت ارتباط داده شده است (وارنر، ۱۳۸۶: ۵۸۹). همچنین نماد باروری و فراوانی و دارای نیروی مقدس جاودانه نیز می‌باشند (ندیم، ۱۳۸۶).

کودک

کودکان بخش مهمی از هنر جامعه انسانی را تشکیل می‌دهند اما درک مقوله کودکی در آثار هنری کار چندان ساده ای نیست مهم ترین دلیل این امر از حضور کمرنگ کودکان در منابع نوشتاری نشأت

در هنگام غروب بسته می‌شود، به خورشید شباهت دارد، بنابراین مظهر همه روشننگری‌ها، آفرینش، تجدید حیات و بی‌مرگی است (بهمنی، ۱۳۸۹: ۶۸-۶۶). این گل بیانگر نمادهای مختلف مانند کامیابی، قدرت، حاصل‌خیزی زمین، صلح جهانی، عشق، ریاضت و عبادت است. همچنین با آیین مهر نیز پیوستگی دارد (مبینی و شافعی، ۱۳۹۴: ۴۹). نقش گیاهی نیلوفر آبی که نماد و تجلی علائم مقدس مذهبی است به صورت های گوناگون و در اندازه های مختلف در ظروف فلزی بدست آمده است. در ظروف ساسانی قرار گیری نیلوفر در دستان آناهیتا الوهیت آن را به تصویر کشیده است (سودآور ۱۳۸۴: ۸۳)

انار

نقش انار نماد گیاهی آناهیتا (الهه آب و نماد باروری) است (چهری، ۱۳۸۶)، و دانه‌های متعدد که در پوست سفتی نگهداری می‌شوند نماد پرباری و برکت است (احمدی، ۱۳۹۱). انار در دوره ساسانی همواره مقدس بوده و در آیین مذهبی کاربرد داشته و نماد باروری و حاصل‌خیزی است (خالدیان، ۱۳۸۷: ۲۳). در اوستا به میوه انار اشاره ای نشده ولی در متون پهلوی چند بار نام انار آورده شده و در خرگرد ۲۷ بار آن را جزء میوه های خوب قلمداد کرده است. در آتشکده ها نیز درخت انار می‌کاشتند و شاخه های آن را به عنوان برسم در مراسم در دست می‌گرفتند. برسم نماد آفرینش گیاهان است و آب مقدس نماد باران این دو نماد باروری گیاه و خاک بشمار می‌روند (کوپری،

میگیرد. متون پهلوی بر مبانی تعلیم و تربیت و آموزش کودکان تاکید دارد (مزداپور، ۱۳۶۸، فره وشی، ۱۳۵۴: ۱۱۷). تصویر کودک در هنر ساسانی در نقش برجسته نرسه و ظروف فلزی همراه با ایزدبانوی آناهیتا مشاهده می شود. بنا بر شواهد ظاهری کودک پسر شناسایی شده است (Thompson, 2008 : 318-151). در رابطه با معنای این نقش نظرات متعددی وجود دارد برخی از پژوهشگران این تصویر برهنه را ایزد ورثرغنه معرفی می کنند (Hinz, 2013: 324). هرتسفلد آن را ایزد یونانی معرفی کرده است (Herzfeld, 1941: 31). از آنجایی که در هنر سلوکی- پارتی و اوایل دوره ساسانی ایزد بهرام یا ورثرغنه به شکل مرد برهنه ایستاده با گرز مشاهده می شود (Goni and Jamzadeh, 2016: 510) شناسایی این کودکان به عنوان ایزد بهرام قابل قبول تر است. از سویی وجود کودک در آثار فلزی دوره ساسانی در کنار آناهیتا نشان دهنده ایزد بهرام خدای جنگ باشد. کودکان بالدار بر روی ظروف منشا ایرانی ندارند و اقتباسی از هنر اساطیر یونانی و رومی است (Keall, 1989: 288). سابقه نشان دادن کودک به عنوان نمادی از قدرت باروری زن به هزاره ۷ ق.م بر می گردد. بنابراین می توان آن را نماد باروری به شمار آورد (Deams, 2001: 4). چند پیکرک برهنه کودک که در حاجی آباد بدست آمده در تفسیر و تبیین نمادین این پیکرک ها آذرنوش آنها را با آیین ایزدبانوی باروری آناهیتا مرتبط دانسته است (آذر نوش، ۱۳۹۴: ۳۵-۳۸).

تحلیل

انتقال پیام و مفهوم از طریق تصویر از دیر باز مورد استفاده بشر بوده است. بدون شک با بررسی آثار هنری جوامع می توان به جهان بینی و ایدئولوژی حاکم بر آن جامعه پی برد. با بررسی عمیق در هنر دوران ساسانی می توان بیان کرد در اندیشه و باورهای ایرانیان ساختار همنشینی سه تایی مقدس دیده می شود که بن مایه آن در اکثر فرهنگ های آسیای غربی، ایران، هند و اروپا وجود داشته است. یکی از تفسیرهای مهمی که درباره ترکیب سه تایی نقش های اقوام هندو اروپایی وجود دارد این است که ایزد بانوی مادر، همراه با دو ایزد جنبی آن پیام آوران خدای خورشید هستند. (Golan, 1991: 230-235). نیروی سه در بر دارنده طبیعت سه گانه جهان، یعنی آسمان، زمین و آب هاست و نخستین عددی است که در برگیرنده واژه آغاز، میان و پایان است (کوپر، ۱۳۷۹: ۲۴). مفهوم سه گانه در میان نمادها به صورت سه گانه مقدس، نمونه های بسیاری دارد، در اساطیر زرتشتی جهان به سه بخش تقسیم می شود که شامل جهان برین یا روشنی که جهان هرمزد است، جهان زیرین یا تاریکی که جهان اهریمن است و فضای تهی میان این دو جهان که در ادبیات پهلوی به آن تهیگی یا گشادگی می گویند (بهار، ۱۳۷۸: ۳۹). نمود کهن الگوها را به روشنی می توانیم در ظروف فلزی ساسانی با مرکزیت نقش زن مشاهده کنیم که همراه با پرند، درخت تاک، طاووس، انار، کودک مشاهده می شوند که نمادی از خورشید می باشند

(اولانسی، ۱۳۸۰: ۲۳). بدین ترتیب با بررسی نقوش زنان بر روی ظروف فلزی دوره ساسانی می توان بیان این زنان نشان دهنده آناهیتا و یا کاهنان معبد آناهیتا می باشند و همراه با نقوش فرعی گل نیلوفر؛ درخت تاک، طاووس، کبوتر، کودک شاهد ساختار همنشینی سه گانه هستیم و با توجه به مفهوم این نقوش می توان این انگاره ها را به عنوان جلوه های باروری در ظروف ساسانی معرفی کرد.

نتیجه گیری

ایزدبانوی آناهیتا از ایزدان مهم دوره ساسانی بشمار می آید و باور و اعتقاد به اردوی سور آناهیتا در بافت فرهنگی از جمله در دین، فرهنگ و هنر دوره ساسانی منعکس شده است. بدین ترتیب مفهوم مقدس این الهه در نقوش آثار هنری این دوره مشاهده می شود. مهم ترین مظهر و کارکرد آناهیتا که در اوستا به آن اشاره شده باروری است. آناهیتا نه تنها زمین را بارور می سازد بلکه یاری رسانده و عامل زایش همه موجودات هستی است. نتایج پژوهش حاضر نشان دهنده آن است که با توجه به متون مذهبی و مدارک باستان شناسی زنان نقش بسته بر روی ظروف نمادی از آناهیتا و یا کاهنان معبد آناهیتا هستند که مظهر زایش بوده و در ارتباط با آب و زندگی قرار می گیرند و همراه با آنها نمادها مانند درخت تاک، انگور، کوزه، انار، طاووس، کبوتر و کودک مشاهده شده که بین آنها پیوند مفهومی برقرار شده است. این صورت ها به لحاظ جایگاه قرار گیری به عنوان نقوش فرعی آناهیتا با تشکیل ساختار سه گانه تداعی کننده

مفهوم مشابه هستند. بدین ترتیب اندیشه ای واحد در صورت های گوناگون تطور یافته و در قالب ساختاری یکسان در هنر نمود یافته اند. همه صورت ها بر روی ظروف فلزی نشان از نماد باروری هستند که ضمن تنوع و افزودن بر زیبایی دارای معنای واحدی می باشند.

منابع

- احسانی، محمد تقی، (۱۳۸۶)، هفت هزار سال هنر فلز کاری در ایران، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
- آذر نوش، مسعود، "حاجی آباد و گفتگوی تمدن ها" ترجمه علی اکبر وحدتی، باستان پژوهی، س ۹، ش ۱۷، ۱۳۹۴، ص ۳۰-۳۹
- احمدی، حسن، شکفته، عاطفه، "تزیینات گچبری در معماری قرون اولیه اسلامی ایران (قرن اول تا پنجم ه.ق)"، فصلنامه ادبیات و هنر دینی، (۱۳۹۱)، ۱۲۵-۱۵۰
- اتینکهاوزن، ریچارد، یار شاطر، احسان (۱۳۷۹)، اوج درخشان هنر ایران، ترجمه، روئین پاکباز و هرمز عبداللهی، تهران، انتشارات آگاه
- اوستا (۱۳۷۱)، ترجمه جلیل دوستخواه، چاپ سیزدهم، ج ۱ و ۲، تهران، مروارید.
- اسماعیل پور، ابوالقاسم (۱۳۷۷)، اسطوره، بیان نمادین، تهران، انتشارات سروش
- اوشیدری، جهانگیر (۱۳۸۳)، دانشنامه مزدیسنا، چاپ سوم، تهران: نشر مرکز
- اولانسی، دیوید (۱۳۸۰)، پژوهشی نو در میترا پرستی، ترجمه مریم امینی، تهران: چشمه.

- خزایی، محمد، (۱۳۸۶)، تاویل نقوش نمادین طاووس و سیمرغ در بناهای عصر صفوی، مجموعه مقالات اولین همایش هنر اسلامی، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

- جلیلود، صدفی، شیدا (۱۳۸۱)، "به سوی سرزمین بی بازگشت"، سروش پیرمغان، یادنامه جمشید سروشیان" مجموعه مقالات به کوشش کتایون مزداپور، تهران، ثریا

- جیمز، هال (۱۳۸۳)، فرهنگ نگاره ای نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه رقیه بهزادی، ج ۲، تهران، فرهنگ معاصر

- چهری، محمد اقبال، (۱۳۸۶)، پژوهشی در گنجبری های ساسانی، رساله کارشناسی ارشد باستان شناسی، با راهنمایی دکتر رسول موسوی حاجی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

دوشن گیمن، ژاک (۱۳۷۵)، دین ایران باستان، ترجمه رویا منجم، چاپ اول، تهران، انتشارات فکر روز.

- رضی، هاشم (۱۳۸۱)، آیین مهر، تاریخ آیین راز آمیز میترایی در شرق و غرب از آغاز تا امروز، تهران، بهجت

- رضایی، ایرج (۱۳۸۹)، نگاهی به نقوش نمادین و نمادهای آیینی در هنر هخامنشی، مجله پیام باستان شناس، ۱۳۸۹، ش ۱۴، ص ۱۰۱-۱۱۴.

- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۴)، تاریخ مردم ایران قبل از اسلام، چاپ اول، تهران، انتشارات امیرکبیر.

- بهار، مهرداد (۱۳۷۸)، پژوهشی در اساطیر ایران، تهران: نشر آگه

- بهمنی قاجار، محمد (۱۳۸۶)، " تقدس آب در فرهنگ کهن ایران"، روزنامه ایران، شماره پیاپی ۳۶۰۳

- بویس، مری (۱۳۷۵)، تاریخ کیش زرتشت، ترجمه همایون صنعتی زاده، ج ۲، تهران، انتشارات توس

- بویس، مری، (۱۳۸۱)، آناهیتا، ترجمه زهرا بایستی سروش پیرمغان، یادنامه جمشید سروشیان، مجموعه مقالات به کوشش کتایون مزداپور، تهران، ثریا

- بویس، مری (۱۳۸۶)، زرتشتیان باورها آداب دینی آنها، ترجمه عسگر بهرامی، انتشارات ققنوس

- پرهام، سیروس (۱۳۷۱)، دستبافت های عشایری و روستایی فارس، ج ۲، تهران، امیرکبیر

- پوپ؛ آرتور، اکرم، فیلیس، (۱۳۸۷)، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، مترجم سیروس پرهام، تهران، نشر مرکز

- پورداوود، ابراهیم (۱۳۷۷)، یشت ها، ج ۱، تهران، طهوری

- تفضلی، احمد (۱۳۸۳)، تاریخ ادبیات پیش از اسلام به کوشش ژاله آموزگار، تهران سخن

- توین پی، آرتولد (۱۳۶۲)، تاریخ تمدن، ترجمه یعقوب آزند، تهران، مولی.

- خالدیان، ستار، (۱۳۸۷) "تاثیر هنر ساسانی بر سفال دوره اسلامی"، باستان پژوهی، ۱۹-۳۰.

- خانی، شهین (۱۳۸۱)، بانوی حیوانات انگاره ای ماقبل تاریخی، هنرنامه، ش ۱۶، پاییز، ۱۱-۳

-کارنوی، ا.جی (۱۳۴۱)، اساطیر ایرانی، ترجمه احمد طباطبایی، تهران، آپیکو

-کرباسیان، ملیحه (۱۳۸۴)، فرهنگ الفبای موضوعی: اساطیر ایران باستان، چاپ اول، تهران، نشر اخوان

-کوپر، جی سی (۱۳۷۹)، فرهنگ نمادهای سنتی، ترجمه ملیحه کرباسیان، تهران: فرشاد.

-کوپ، لارنس (۱۳۸۴) اسطوره، مترجم عباس ارض پیما، تهران، نشانه

-گانثر، ان سی، جت پل (۱۳۸۳)، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی ترجمه شهرام حیدرآبادیان، تهران، گنجینه هنر، چاپ اول.

-گیرشمن، رومن (۱۳۴۹)، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، چاپ سوم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب

-گوپری، سوزان (۱۳۸۵) آناهیتا در اسطوره های ایرانی، تهران، ققنوس

- مبینی، مهتاب، شافعی، آزاده، "نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی"، جلوه هنر، ۱۳۹۴، ۶۵-۴۵.

-مزداپور، کتایون، " اندرنامه کودکان"، چیستا، ش ۵۷ و ۵۸، فروردین و اردیبهشت ۱۳۶۸، ص ۴۹۲-۴۸۸

-محمودی، فتانه (۱۳۸۰)، بررسی نقوش تزئینی هنر دوره ساسانی به ویژه جام های فلزی و پارچه ها، پایان نامه کارشناسی ارشد تربیت مدرس، تهران.

- ندیم، فرناز، "نگاهی به نقوش تزئینی در هنر ایران"، رشد آموزش هنر، ۱۳۸۶، (۱۰): ۱۴-۱۹.

-زهر، آر سی، (۱۳۸۷)، طلوع و غروب زرتشتی گری، ترجمه تیمور قادری، تهران، انتشارات امیرکبیر

- ذکرگو، امیرحسین، ۱۳۷۹، تجلی زن ازلی در هنرهای اساطیری و دینی، فصلنامه علمی و پژوهشی دانشگاه هنر، سال سوم، شماره ۷، صفحه ۵-۱۹

-سودآور، ابوالعلاء (۱۳۸۴) فره ایزدی در آیین پادشاهی ایران باستان، تهران، نی - شارپ، تارمن (۱۳۸۴)، فرمان شاهنشاهان هخامنشی، تهران، موسسه فرهنگی و انتشارات پازینه.

-شوالیه گری، ژان، گربران، آلن (۱۳۸۸)، فرهنگ نمادها، ترجمه سودابه فضائلی، ج ۲، تهران، جیحون

-ضیاء پور، جلیل (۱۳۴۷)، پوشاک زنان ایران از کهن ترین زمان تا آغاز شاهنشاهی پهلوی، تهران، وزارت فرهنگ و هنر.

-طاهری، صدرالدین، طاووسی، محمود (۱۳۸۹)، "تندیس های ایزد بانوان باروری ایران"، مطالعات زنان، س ۸، ش ۲.

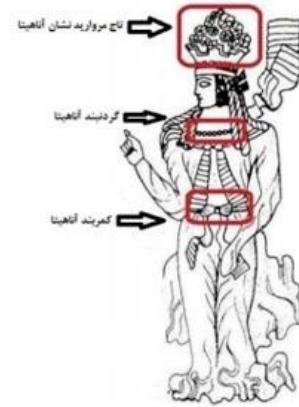
-فریزر، جیمز جرج، فریزر، رابرت (۱۳۸۴)، شاخه ی زرین، مترجم کاظم فیروزمند، تهران، آگاه

-فره وش، بهرام، (۱۳۵۴)، کارنامه اردشیر بابکان، دانشگاه تهران.

-فلاح دوستی، هنگامه (۱۳۸۹)، مطالعه پیشینه تاریخی و اعتقادی نقش طاووس و باز نمود آن در نگاره های ایرانی، پایان نامه کارشناسی ارشد هنرهای اسلامی گرایش نگارگری.

- <http://www.iranicaonline.org/articles/women-i> [accessed 10/07/2015].
- Deams, A. "The Iconography of Pre-Islamic Women in Iran." *Iranica Antiqua* 36. 2001.p. 1-150.
- Freer|Sackler (2015;Ancient near eastern art:
<http://asia.si.edu/collection/ancientneareast.asp>,(accessed 25 june 2015
- Goldman,B (1997), *Woman's Robbing in the Sassanian Era*, *Iranicaantiqua*, VOL :XXXII, pp:233-300
- Gnoli, G. and P. Jamzadeh. "BAHRĀM (Vərəθra Edition
<http://www.iranicaonline.org/articles/bahram-1> [accessed 11/09/2016].
- Golan, Ariel (1991). *Myth and Symbol symbolism in prehistoric religions*, Jerusalem:Schoen Books
- Harper,P.O (1978), *The Royal Hunter*, New York, Asia Sociey in Association with J.Weatherhil.
- Hiedegger,Martin (1962),*Being and Time*, Basil Black Well.
- Herzfeld, E. *Iran in the Ancient East*. London, 1941.
- Hinz, W. *Altiranische Funde und Forschungen*, Berlin, 1969.
- Keall, E. "BĪŠĀPŪR," *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IV. Fasc. 3. 1989. p. 287-289.
- Russell,J (1987). *Zorastrianism in Armenia*, Cambridge: Harvard university.
- Russell, J (2004) *Armenian and Iranian studies*. Harvard: university press: Cambridge, Massashusette. Schmith, Fredrich. 1953. *Perspolis I. Reliefs*. Chicago.
- Panofsky, E (1995), *Meaning in the Visual Arts*, New York, Doubleday Anchor Books.
- Thompson, E. "Composition and Continuity in Sasanian Rock Reliefs," *Iranica Antiqua* 43. 2008. p. 299-358.

- نپبرگ، هنریک ساموئل (۱۳۵۹)، دین های ایران باستان، ترجمه سیف الدین نجم آبادی، تهران، انتشارات مرکزی ایرانی مطالعه فرهنگ ها
- هرمان، جورجینا (۱۳۷۳)، تجدید حیات هنر و تمدن در ایران؛ ترجمه مهرداد وحدتی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی
- هینلز، جان (۱۳۸۲)، شناخت اساطیر ایران، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران: سرچشمه.
- وارنر، رکس (۱۳۸۶)، دانش نامه اساطیر جهان، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران، اسطوره
- واشقانی فراهانی، ابراهیم، "سراغاز گیاهان در اساطیر ایرانی"، *مطالعات ایرانی*، ۱۳۸۹، شماره ۱۷: صص ۲۳۷-۲۶۲.
- یارشاطر، احسان (۱۳۷۷)، هنر ساسانی، تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی ساسانیان، ترجمه حسن انوشه، ج ۳، بخش دوم، تهران، امیرکبیر
- یاحقی، محمد جعفر (۱۳۶۹)، فرهنگ اساطیر و اشارات داستانی در ادبیات فارسی، تهران، فرهنگ معاصر
- یشت ها (۱۳۵۶) ترجمه: ابراهیم پورداوود، چاپ سوم، تهران، انتشارات طهوری.
- Boyce,Mary (1985)" Ardwisur Anahid", *Encyclopedia Iranica*, Vol. pp.1003-5,Ed Ehsan Yarshater, London and New York.
- Boyse, Marya (1967). *Bibi Shahr bani and the lady of pars*,30. BSOAS.
- Brosius, M. "WOMEN i. In Pre-Islamic Persia." *Encyclopedia Iranica*. Online Edition

شکل ۱: نقش برجسته نرسه در نقش رستم تاج ستانی از آناهیتا (نگارندگان، ۱۳۹۸)

شکل ۲- نقش برجسته خسرو دوم و طرح پوشش آناهیتا در طاق بستان (نگارندگان، ۱۳۹۸)

شکل ۳: ابریق های دوره ساسانی، محل نگهداری موزه ملی تهران (<http://www.metmuseum.org>)

شکل ۴- نقش زن همراه با پرنده و لوتوس (<http://www.parsianforum.com>)

شکل ۵: ابریق های دوره ساسانی، محل نگهداری موزه ملی تهران (<http://www.asia.si.edu/collections/singleObject.cfm>)

شکل ۶: کاسه با نقش خنیاگران، موزه ملی ایران باستان (پوپ، اکرم، ۱۳۸۷: ۲۲۵)

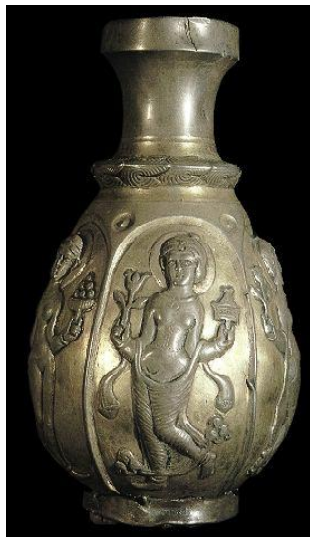
شکل ۷: بشقاب دوره ساسانی، محل نگهداری موزه سن پترزبورگ (<https://www.pinterest.com/pin>)

شکل ۸- نقش زن در بشقاب تخت در بین تاک، محل نگهداری موزه ارمیتاژ (<http://www.clevelandart.org>)

شکل ۹: بشقاب فلزی ساسانی محل نگهداری موزه متروپولیتن (Freer, 2015: 27)

شکل ۱۰: گلدان دوره ساسانی، قدمت قرن ۷ میلادی، محل نگهداری گنجینه هنر فریر، (پوپ و اکرم، ۱۳۸۷: ۲۲۴)

شکل ۱۱: نقش زنان رقاصه بر روی ظروف ساسانی، قدمت قرن ۷ میلادی، محل نگهداری موزه ارمیتاژ (<https://depts.washington.edu/silkroad/museums/shm/shmsasanian.html>)

شکل ۱۲: گلدان ساسانی با نقش زن - گل نیلوفر و پرنده، محل نگهداری موزه متروپولیتن (جیمز، ۱۳۸۳)

شکل ۱۳: گلدان با نقش آناهیتا و کودک، موزه کلیولند، (<http://www.clevelandart.org/art/1962.294>)

جدول ۱- مقایسه پوشش زنان فلزات ساسانی با پوشش ایزدبانوی آناهیتا در نقش برجسته های ساسانی (نگارندگان،

(۱۳۹۸)

آثر	لباس بلند چسبان- چین دار	لباس گشاد- چین دار	تاج کنگره	تاج دابره	سر بند	روبان - نوار	هاله دور سر	نقوش همراه
 <p>ایزدبانوی آناهیتا در نقش برجسته نقش رستم</p>	*	-	*	-	*	*	-	حلقه - کودک
 <p>ایزدبانوی آناهیتا در نقش برجسته طاق بستان</p>	-	*	-	*	*	*	-	حلقه - کوزه
 <p>آناهیتا در نقش برجسته طاق بستان</p>	*	-	-	-	*	*	-	حلقه - ظرف میوه
 <p>نقش زنان در ظروف فلزی</p>	-	-	-	*	*	*	*	حلقه - ظرف میوه

حلقه- خوشه انگور	--	*	*	*	-	-	*		نقش زنان در ظروف فلزی
پیاله- پرنده	*	*	*	*	-	-	-		ظروف فلزی
پیاله- لوتوس	*	*	*	*	-	-	-		ظروف فلزی نقش زن در
پرنده - طاووس	----- -	*	*	*	-	-	*		نقش زن در ظروف فلزی
پرنده- درخت تاک	-----	*	*	*	---	---	*		نقش زنان در ظروف فلزی

پرنده- لوتوس		*	*	*	----	---	*		نقش زنان در ظروف فلزی
کودک - انار	*	*	*	*	-	-	-		نقش زنان در ظروف فلزی
کودک - لوتوس	*	*	*	*	-	-	-		نقش زنان در ظروف فلزی
کودک بالدار، همراهان دارای هاله سر هستند.	-----	*	*	--	*	-	*		نقش زنان در ظروف فلزی
جام - گل رزت	-----	*	*	*	-	--	*		نقش زنان در ظروف فلزی

گل رزت	-----	*	*	*	----	---	*	 <p>نقش زنان در ظروف فلزی</p>
گل رزت		*	*	---	-----	-----	*	 <p>نقش زنان در ظروف فلزی</p>